

PAMELA SLOTTE

Utopi och apologetik

Om mänskliga rättigheter och historieskrivning

INTRODUKTION

Jubileer tenderar att generera litteratur som blickar tillbaka på den sträcka som har tillryggalagts. Nästa år är det 65 år sedan Förenta nationernas (FN) generalförsamling antog den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna (AFMR, 1948). Det som utgjorde ett juridiskt icke-bindande löfte om rättvisa och fred i världen som skulle basera sig på erkännandet av alla människors lika värde och rättigheter, har under det senaste halvsekle utvecklats till ett intrikat nät av politisk, juridisk, social och akademisk verksamhet för att reda ut dessa rättigheters konkreta innebörd och förverkliga dem. I det allmänna medvetandet innehar de mänskliga rättigheter idag en status som snarast kan liknas vid ett slags ”doxa”¹. De spelar en grundläggande roll för våra föreställningar om mänsklig emancipation, samhällelig utveckling och rättsamhället.

Sextioårsjubileet för fem år sedan ihågkoms på olika sätt. Överlag kan man säga att vi under de senaste åren och inte minst sedan sekelskiftet, har börjat se allt fler verk som utforskar de mänskliga rättigheternas historia.² Denna historia presenteras vanligen som en progressiv berättelse. Historien

följer en förutbestämd väg. Mänskligheten är på stadig marsch framåt mot en värld som vore sekulär, rationell och modern. Bakom sig lämnar man vidskeplighet, trångsynthet och kulturell fanatism.³ I detta skeende tillskrivs mänskliga rättigheter ofta rollen som ett ”verktyg” för social förändring som antingen har varit närvarande i historiska epoker och civilisationer, eller alternativt paradoxalt nog uppstår snarast ur ett vakuum som en reaktion på grymheterna under det Andra världskriget.

Det progressiva draget understryks av att mången historisk betraktelse, och jag tänker nu främst på skribenter med bakgrund inom juridiken, snarast utgör ett tillägg som förklarar ”hur vi har hamnat här” vad beträffar en viss konkret rättighet. Man klarlägger förhistorien. En rättsligt bindande rättighet, med effektiv uppföljning av att den implementeras, är det sista stadiet och beviset på att vi har att göra med en framgångshistoria. ’Historien’ återberättas i det sammanhang som samtiden representerar och vissa historiska betraktelser kan läsas som ett försvar för de mänskliga rättigheternas förmodat icke-politiska ideal mot samtidens beräknande politisk realism. Det rör sig om apologetik.⁴

Historieskrivningen kan även karakteriseras som positivistisk. Man utgår från föreställningen om att man har att göra med fakta, med något som vi kan varsebli på ett omedelbart sätt. Överraskande är detta slags tillnärmelsesätt inte, givet den status jag noterade att mänskliga rättigheter har i vår tid.

Man privilegierar också kontinuitet på bekostnad av diskontinuitet för att återge ”den stora berättelsen”. I det här fallet fungerar perspektivet på historien på följande sätt, uttryckt med Elisabeth A. Clarks ord: ”[N]arrative, is not a ’neutral’ form into which content is stuffed, but is ideologically freighted. Narrative – – serves to impose coherence, continuity, and closure on the messiness of life and of the historian’s sources; the historian then smoothes over the gaps and absences to create an ’effect of the real.’”⁵ Materiell realitet och sammanhang förbises. Varje slags aktivitet som historiskt formulerats i rättighetsvokabulär (om än inte i människorätts-terminologi) eller även annars kan uppfattas som ett slags emancipationssträvande (helst med överstatlig inriktning), tas som en slags föregångare till det som komma skall, som ”människorättsaktivister” och ”människorättsrörelser”.⁶ Detsamma gäller gångna tiders föreställningar om exempelvis en rätt till liv, eller privatliv, oberoende av dessas konkreta utformning och praktiska utfall.

Det vi presenteras med är alltså en historieskrivning som visserligen kan vara mycket detaljerad och resultatet av omfattande forskning, men som samtidigt inte problematiserar vare sig historieskrivning som sådan som praktik, eller situerar skribenten, och utreder dennes syfte, metodologi eller förståelse (och hur detta påverkar vad man tar som historiska uttryck för människorättstänkande). En orsak torde vara att de mänskliga rättigheternas historia ofta har skrivits av icke-historiker.

Jag hårddrar nu här situationen och min beskrivning bör ses som lätt polemiserande. Det är dock i denna kontext som jag vill situera Samuel Moyns bok *The Last Utopia: Human Rights in History* (Cambridge, Massachusetts/London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010), och där den genom sitt sätt att närma sig de mänskliga rättigheternas historia ger ett välkommet och fräscht bidrag.

I historiker över de mänskliga rättigheter framställs tiden efter det Andra världskriget som en succéhistoria i den meningen att mänskliga rättigheter fortgående har institutionaliserats, det har skapats nya rättsligt bindande internationella fördrag, nya övervakningsorgan och uppföljningsmekanismer. Allt fler stater förbinder sig till att implementera rättigheterna. Nya grupper omfattas av skyddet och nya fenomen tas upp som människorättsfrågor. Naturligtvis betyder detta inte en succé i den meningen att storskaliga människorättsförbrytelser fortsättningsvis äger rum, men ändå.

Moyn som är professor i historia vid Columbia University i New York, förskjuter i sin bok fokus från mer strikt juridiska och institutionella utvecklingar till ideologiska och värdemässiga förändringar med syfte att ge oss en bättre förklaring till varför mänskliga rättigheter har uppnått den status som de har idag. I Moyns läsning är efterkrigstiden inte heller en tid där man går från klarhet till klarhet, och när det gäller det som vi skall se att utgör deras genombrott på världsarenan, menar han att äran inte tillhör folkrättsjurister eller FN.

Det är mer specifikt tidsperioden från 1968 framåt, och särskilt 1970-talet, som står i centrum för Moyns studie. Det är under denna tidsperiod av samhälleliga och ideologiska omvälvningar som mänskliga rättigheter börjar bli mer allmänt omfattande som en vokabulär för moraliska ståndpunkter och sociala preferenser eller det som Moyn kallar politiska ideal eller utopi, en vision om en bättre värld. Fram till nu har mänskliga rättigheter varit perifera utanför FN. Vi finner få ickestatliga organisationer som driver människorättsfrågor. Amnesty

1 Hoffmann 2010, 2.

2 Se t.ex. Hoffmann 2010; Iriye et al. 2012; Ishay 2004; Morsink 1999; Morsink 2009.

3 Se t.ex. Paul Gordon Laurens uppmärksammade och väl-skrivna bok, Lauren 2003. För en kritik, se Afshari 2007. Se även Sellars 2002, för en diskussion av temat.

4 Rubriken anspelar på detta drag i historieskrivningen men har även inspirerats av Koskeniemi 2005.

5 Clark (2004, 86) i ett annat sammanhang där hon hänvisar till Roland Barthes och Hayden White.

6 För en rad exempel, se Ishay 2004.

International för en anonym tillvaro. Moyn citerar Moses Moskowitz, chef för en icke-statlig organisation, som efter FN:s konferens i Teheran år 1968 för att fira AFMR:s 20 års jubileum, konstaterar att idén om mänskliga rättigheter ”[has] yet to arouse the curiosity of the intellectual, to stir the imagination of the social and political reformer and to evoke the emotional response of the moralist.”⁷

Den uppgift Moyn ger sig är att dokumentera de skeenden som leder till att mänskliga rättigheter träder fram som en auktoritativ vokabulär synbarligen ur intet på 1970-talet. Han tar upp en rad händelser som han menar att av en slump och i kombination medverkar till de mänskliga rättigheternas uppsving. ”[T]he search for a European identity outside Cold War terms; the reception of Soviet and later East European dissidents by politicians, journalists and intellectuals; and the American liberal shift in Foreign policy in new, moralized terms, after the Vietnamese disaster. Equally significant, but more neglected, were the end to formal colonialism and the crisis of the postcolonial state, certainly in the eyes of Western observers.”⁸

I det här sammanhanget vill jag dock särskilt lyfta fram Moyns behandling av förändringar på det moraliska fältet. Det är det faktum att de tankeströmningar och ideologier som tidigare varit bärare av människors visioner förlorar sin attraktionskraft, som enligt Moyn tillhandahåller den bästa allmänna förklaringen till det som sker under 1970-talet. Som han konstaterar redan på förordets första sida: ”Over the course of the 1970s, the moral world of Westerners shifted, opening up a space for the sort of utopianism that coalesced in an international human rights movement that had never existed before.”⁹

Moyns bok är uppdelad i en prolog, fem huvudkapitel och en epilog, samt en upplysande överblick över aktuell historieskrivning på området. De fem huvudkapitlen är långa, så även om Moyns framställning övervägande kan sägas vara tydlig hade kapitlen gjort gott av mellanrubriker, samt korta introducerande paragrafer och sammanfattningar alltid emellanåt. Stundom får man känslan av att Moyn tar upp för många olika aspekter, att han hoppar från en observation gällande fenomenet

mänskliga rättigheter till ett annat. Visserligen knyter Moyns observationer an till sådant som intar en central plats i dagens människorättsdiskussion, men frågan är om han behöver visa att han känner till allt som idag diskuteras. Det här är fallet särskilt ifråga om epilogen.

Bokens indelning är tematisk snarare än strikt kronologisk. Något överraskande fokuserar enbart det fjärde av de fem huvudkapitlen helt på den tidsperiod som Moyn uppfattar att är den mest avgörande för de mänskliga rättigheternas framgångshistoria. De tre första huvudkapitlen ägnas istället åt att ta sig igenom de tidsperioder som föregår 1970-talet. Samtidigt krävs naturligtvis som sådant denna fokus för att Moyn skall kunna underbygga sitt argument att det är just på 1970-talet som den stora förändringen sker.

DISKONTINUITET FRAMOM KONTINUITET

I den första delen av boken presenterar Moyn en reviderad bild av det som vanligtvis tas med i historiska betraktelser över de mänskliga rättigheterna, såsom naturrättstänkandet eller de amerikanska och franska revolutionerna. I enlighet med bokens syfte, positionerar han sig här fortlöpande mot den historieskrivning som jag sketade en bild av i början och som understryker kontinuiteten i historiska skeenden. Som ett ideologikritiskt grepp fokuserar han istället på brytningar och diskontinuitet. Han ser det naturligtvis inte som helt fel att lyfta fram potentiella fall av kontinuitet mellan förgångna tider och dagens människorättsdiskurs, förslagsvis genom att studera abolitionistiska rörelser föreställningar och arbete, men det är så mycket som vi då riskerar att sopa under mattan. Vi riskerar att överbetona olika fenomenens betydelse.

I linje med mina reflektioner ovan, understryker Moyn också att dylika tillbakablickar till sitt grepp ofta är abstraherande och att rättighetsretoriken inte studeras i sin egen kontext. För egen del hävdar han att tidigare rättighetsdiskurser bör förstås i relation till stats- och nationsbygge. Det rör sig inte om det slags överstatliga vokabulär som vi idag har att göra med. Då handlade det om att begreppsliggöra medborgarskap på hemmaplan, idag handlar det om att påtala lidande någon annanstans. Förskjut-

ningar i förståelse, eller politisk mening som Moyn också kallar det, har skett med tiden. Det förra kan inte tas som en självklar källa till det senare. Samtidigt är det just nämnda förskjutning som är nyckeln till förståelse av de mänskliga rättigheternas historia. ”The true key to the broken history of human rights, then, is the move from the politics of the state to the morality of the globe, which now defines contemporary aspirations.”¹⁰

Även på andra sätt tydliggör Moyn skillnader mellan dagens människorättstänkande och gångna tiders föreställningar om rättvisa, humanitet och rättigheter, skillnader som är uppenbara om vi ser på vem och vad de inkluderade och exkluderade, talets intentioner och implikationer. Moyn upprepar ständigt att något inte är en människorättsrörelse eller ett uttryck för människorättsaktivism *per se*. Tidvis upplever man som läsare detta drag som övertydligt och onödigt repetitiv. Man får känslan av att man skrivs på näsan. Det skulle inte behövas, eftersom syftet med boken är uppenbart och Moyns framställning på denna punkt klar.

För att underbygga sitt argument att det är på 1970-talet som den stora förändringen sker, så måste Moyn också presentera en reviderad bild av händelserna före och kring det Andra världskriget, FN:s bildande, och de dokument som organisationen producerade under sin första tid. Som jag nämnde ovan, är ju det här en tidsperiod till vilken en viss grupp av teoretiker förlägger de mänskliga rättigheternas födelsepunkt, i hög grad för att FN och dess institutioner blir till och termen mänskliga rättigheter som sådan börjar användas mer allmänt.

Under 1940-talet figurerar termen mänskliga rättigheter dock ännu sparsamt och användningen är enligt Moyn mångtydig och motstridig. Det är istället Atlantdeklarationen med dess löfte om självbestämmande som står i det internationella samfundets fokus. Intressant nog lyfter Moyn i stor utsträckning fram amerikanska religiösa sammanhang präglade av en protestantisk liberal internationalism som de forum där ’mänskliga rättigheter’ förs på tal under mellankrigstiden.

Moyn slår också fast att människorättsvokabulären inte heller slår igenom direkt efter 1948 och AFMR och anger skälen han ser för detta. En orsak

är att det främsta syftet med FN:s grundande inte är skyddet av mänskliga rättigheter utan istället säkerhet, statlig suveränitet och stormaktbalans. Vi har att göra med politisk realism snarare än idealism. Och som sagt, utanför FN finner vokabulären inte heller stor uppslutning. Icke-statliga organisationer som driver sina frågor i FN och utanför må tidvis använda människorättslig vokabulär i strategiskt syfte, men det handlar likväl då primärt om att driva en viss grupps intressen eller en viss sak.

FN begränsar även själv rättigheternas omskapande potential. De utgör i det första stadiet inga juridiskt bindande rättigheter utan relegeras genom olika manövrar till något av kungörande symboliskt värde, inget man agerar på. Ett annat och mer tungt vägande skäl är som Moyn ser det att ett människorättsligt/rättighetsperspektiv inte anses bidra med ett fruktbart perspektiv på de problem och svåra val mellan sociala modeller som de efterkrigstida samhällena brottades med. Det politiska beslutsfattande är föga betjänt av dem. Det rör sig alltså inte om en vokabulär som skulle dominera i politiska visioner.

Efter kriget förekommer mänskliga rättigheter snarast i västeuropeisk debatt och visioner för ett nytt enat Europa i mer konservativa kristdemokratiska läger. Moyn menar likväl att människorättsretoriken, som nu främst utgör ett slagträ mot totalitarism under det kalla kriget, och ett sätt att hävda såväl den egna identiteten och förståelsen av den mänskliga personen i kontrast till ’liberal atomism’ och ’materialistisk kommunism’,¹¹ trots allt fortfarande begreppsliggörs som såkallade inomstatliga rättigheter.

7 Moyn 2010, 3.

8 Moyn 2010, 8.

9 Moyn 2010, 1.

10 Moyn 2010, 43.

11 För egen del noterar jag här att utifrån Moyns observation kan vi därmed dra vissa värdemässiga paralleller till de några personer som på ett eller annat sätt var knutna till FN och som tog upp vokabulären under de första åren kring FN:s grundande. Moyn menar att dessa personer arbetar för en mer i politisk mening liberal antikolonialistisk agenda, såsom Charles Malik vars motstånd mot kommunismen och försvar av mänskliga rättigheter som västerländska ’andliga’ principer är välkänt.

Att rättigheter fortsättningsvis ses som något som garanteras genom nationalstaten exemplifierar Moyn även genom att visa på hur efterkrigstiden globalt sett är en tid av avkolonialisering där föreställningen dominerar att olika gruppers rättigheter tillgodoses genom självbestämmande. Första prioritet är kollektivt självbestämmande, suveränitet, inte individuella rättigheter. ”’Seek ye first the political Kingdom’, in Nkrumah’s famous slogan, ’and everything else shall be added unto you’.”¹² Moyn vill beteckna avkoloniseringen snarast som en ”*rights of man movement*, with all the prior fidelity to the state that concept implied in modern history”.¹³ I den mån man formulerar sig i en mer ”internationell” riktning så handlar det enligt Moyn om en internationalism som i andemeningen skiljer sig från dagens människorättstänkande, exempelvis internationalism av typen ”pan-afrikanism” som grundar sig på föreställningar om rasidentitet och afrikansk eller ”afro-orientalisk” underkastelse. Kopplingen till marxistisk ideologi är också tydlig i många självständighetssträvanden, särskilt i avkolonialiseringsskildringar från medlet av 1960-talet framåt.

Här ser vi exempel på hur Moyn snarare än att fästa vikt vid den koppling mellan tänkande i olika tider som han trots allt identifierar istället väljer att understryka hur det som komma skall är något anorlunda. Det är samtidigt inte så att Moyn skulle mena att mänskliga rättigheter inte alls förs på tal, men att talet är marginellt och att det inte finns någon människorättsrörelse i strikt mening.

Moyn lyfter också fram det faktum att man inom FN, snarare än att arbeta för avkolonialisering i stora mått, funderar på hur man kunde omstrukturera det tidigare Nationernas förbunds mandatsystem och organisera internationell övervakning av territorier som inte är självständiga. Fredsbevarande är här ledordet snarare än att övervaka en utveckling mot självständighet. Enligt Moyn är FN alltså inte den instans som skall få erkännelse för avkolonialiseringssvågen på 1950-talet och 1960-talet. Snarare togs FN på sängen. Trycket växte på FN att infoga en alla folks rätt till självbestämmande i de två juridiskt bindande fördrag om politiska och medborgerliga alternativt sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter som antogs 1966 och trädde ikraft 1976.¹⁴

Kampen för avkolonialisering flyttas alltså snarast successivt från det nationella planet till att bli en internationell angelägenhet, och självbestämmande och mänskliga rättigheter kopplas ihop. Stater som förtrycker grupper inom det egna landets gränser och rasistiska regimer såsom Sydafrika blir föremål för upprepade ställningstaganden som i de mänskliga rättigheternas namn fördömer det som sker. Samtidigt menar Moyn att andra rättigheter *de facto* hamnar i skymundan för principen om suveränitet som i sin tur endast tummas på om kampen mot rasism så kräver det.

De många röster som Moyn låter komma till tals gör det stundtals svårt för läsaren att följa hans argumentation. Vilken aktör – FN, en stat, eller en förtryckt grupp inom en stat – och kritiker av den politik som bedrivs är det, vars position Moyn redogör för? Kontentan av hans diskussion är dock att avkoloniseringen måste ses som ett separat skeende och en separat tradition som mänskliga rättigheter först mycket senare i sin dåvarande utformning kommer att ersätta. Det handlar inte om regelrätt människorättsaktivism. Det slags människorättskampanjer som vi får under 1970-talet, handlar, undantaget fallet med Sydafrika, inte längre om att göra upp med det koloniala arvet genom att arbeta för kollektiv befrielse från rasförtryck. Mänskliga rättigheter har tagit över från kampanjer för självbestämmande.¹⁵

Vad gäller de historiskt tillbakablickande avsnitten är Moyns strategi kort sagt att ta fasta på vad som i olika tider är det dominerande ramverk inom vilket man begreppsliggör och arbetar för rättvisa och rättigheter (i ordets breda mening). Mänskliga rättigheter spelar en marginell roll, om överhuvudtaget, och användningen av människorättsterminologi är mångtydig.

DET AVGÖRANDE ÅRTIONDET

Men sedan händer något på 1970-talet. Den koloniala eran lider mot sitt slut i formell mening. Nygrundade staters ledare drar sig inte för att ta till sådana metoder som de själva under självständighetsprocessen kritiserat kolonialstaterna för. Den kollektiva självbestämmandens paradigm hamnar i en kris. Samtidigt kommer den slags interventioner som

varit vanliga under det kalla kriget på skam. Vietnamkriget blir en katastrof och den amerikanska utrikespolitikens målsättningar och strategier funderas om.

Att USA:s president Jimmy Carter tar upp människorättsvokabulären som ett språk för att ge uttryck åt sina moraliska övertygelser och formulerar utrikespolitiken kring dessa rättigheter i kritik mot realpolitik, ser Moyn som ytterst betydelsefullt för rättigheternas väg mot prominens och status som ett centralt element i ”global retorik”. Tidigare var deras roll i amerikansk politik mer marginell även om de figurerar i demokratiska läger under 1970-talet.

Det avgörande året är 1977, året då Amnesty International tilldelas Nobels fredspris för sitt arbete och Carter installeras som president. Med Carters installationstal går budskapet om att ”Our commitment to human rights must be absolute”¹⁶ ut till alla amerikanska hem och slår rot i det allmänna medvetandet. Inom det amerikanska samhället startar en intensiv diskussion om hur man skall förstå det nya människorättsliga fokus i USA:s politik, och mänskliga rättigheter överhuvudtaget. Det är svårt att fastställa det praktiska utfallet. Men Moyn menar att amerikanerna genom den rättighetsbaserade internationalism som vokabulären blir bärare av, ges en slags moralisk upprättelse som nation efter alla misslyckanden under det kalla kriget. Det här tolkas som att nationen finner tillbaka till sig själv. ”In a situation when Cold War frameworks had lost their appeal, human rights offered something new, even if it had to be represented in the guise of forgotten national traditions.”¹⁷

Moyn lyfter även fram den så kallade Helsingfors processen och skapandet av Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) som en viktig milstolpe för den gryende människorättsaktivismen. Även om Helsingforslutakten från år 1975 på liknande sätt som FN:s stadga balanserar statlig suveränitet mot individuella rättigheter, visar sig övervakningssystemet som skapas vara betydelsefullt som ett forum för aktivism.

Det stora som händer under 1970-talet är dock att FN marginaliseras som de mänskliga rättigheternas ”väktare” och som forum för arbetet för dem.

Nya grupper gör anspråk på denna väktarroll. Sociala rörelser anammar en människorättslig vokabulär. Allt fler agendor formuleras som människorättsliga agendor. Det är dock framförallt det sätt på vilket Amnesty International träder in på arenan och arbetar med att mobilisera gräsrotterna en masse i kampen för mänskliga rättigheter som är avgörande. I USA, till exempel, fanns det sju lokala grupper år 1972, år 1976 är de 68 till antalet. Medan antalet medlemmar i början av decenniet är några tusen har det vid slutet av årtiondet ökat till 90 000. FN är inte det forum genom vilket man främst jobbar. Nya metoder för att samla information tas i bruk och man blir duktig på att informera omvärlden om vad som sker i olika länder. Man förstår vikten av att jobba lokalt och konkret för specifika offer för förföljelse. Vem som helst kan göra en insats genom att delta i en brevkampanj till stöd för en samvetsfånge. Man förstår betydelsen av symboliska handlingar, såsom att tända ljus. Man menar sig också uttryck-

12 Moyn 2010, 91–92, som citerar Kwame Nkrumah.

13 Moyn 2010, 85. På liknande vis konstaterar han i ett skede att: ”Though surely proclaimed by an international organization, the Universal Declaration retains, rather than supersedes, the sanctity of nationhood, as its text makes clear. In this sense if in few others, it more preserved a memory of the rights of man and citizen than it pointed ahead to the utopia of supernational governance through law.” Moyn 2010, 81.

14 Moyn läser detta som ett ytterligare bevis på att mänskliga rättigheter begreppsliggörs i relation till nationalstaten. Tilläggas kan att Moyn med detta också drar mattan under det vanliga argumentet att mänskliga rättigheter för FN var det ”direkta svaret” på Holocaust och behovet av ett internationellt normverk som skyddar medborgare mot den egna statens övergrepp. Vid studier av dokument från dessa tidiga år finner han att de involverade gör få direkta hänvisningar till Holocaust. Annorlunda är det idag.

15 Jag undrar om det faktiskt alltid var så att människors perception förändrades i grunden. Att fokus flyttades till nya konflikter är en sak, men det betyder inte nödvändigtvis ett radikalt brott med uppfattningar enbart ett decennium tillbaka som otidsenliga eller rent av felaktiga. Dessutom är frågan om självbestämmande alltjämt idag en het fråga i människorättskretsar och inom folkkrätten mer allmänt. Den juridiskt auktoritativa tolkningen har redan länge varit att rätten till självbestämmande inte självklart betyder en rätt till succession för territorier som inte har utgjort delar av historiska, traditionella kolonier. Se t.ex. Klabbers 2006.

16 Carter citerad i Moyn 2010, 155.

17 Moyn 2010, 160.

ligen jobba ”opolitiskt”, med målet att rädda världen en individ i taget, som en av Moyns källor uttrycker det. Detta blir ett attraktivt sätt att kanalisera idealism på ett sätt som bryter mönstren för 1960-talets politiska aktivism med dess revolutionsretorik och strävan att förändra ”systemet”. Fram tills 1970-talet utmärker sig organisationen inte i denna roll. Ungdomen gav uttryck för sin frustration via andra ideologiska kanaler.

Vid sidan av Amnesty Internationals verksamhet lyfter Moyn också särskilt fram det motstånd mot de styrande som i östblocket formuleras i legalistiska termer från 1960-talet framåt. Rätt ställs mot politik. Man anklagar Sovjetunionen för att inte leva upp till sina förpliktelser enligt nationell lag. År 1969 kommer man även att anklaga Sovjetunionen för att kränka de mänskliga rättigheter som staten har förbundit sig till. Trots olika övertygelser kan dissidenter, såväl sekulära liberaler som religiösa nationalister, sluta upp bakom en kritik som formuleras i människorättslig terminologi snarare än i det som ses som fruktlösa försök att reformera kommunismen. Händelserna under den så kallade Pragvåren när Sovjetunionen invaderar Tjeckoslovakien leder en del av dissidenterna till att identifiera sig som en människorättsrörelse. Moral ställs mot politik. Rörelsen är politisk genom att man ifrågasätter Sovjetunionens och andra staters maktutövning, men det man ger uttryck för är moralisk kritik genom att man hävdar att man ställer sig över politiken.¹⁸

Moyn menar att den internationella uppslutningen kring detta motstånd under de mänskliga rättigheternas baner i början var mager. Men andra incidenter under denna tid bidrog med en synergieffekt som gav fenomenet luft under vingarna. Chiles president Salvador Allende mördades år 1973. Den händelsen föregicks samma år av en kupp i Uruguay och åtföljdes av kupp i Argentina år 1976. Att motståndet mot diktaturerna kom att formuleras i människorättslig vokabulär på ett sätt som tidigare inte hade varit fallet, ser Moyn som en följd av andra politiska visioners nedgång och att möjligheten öppnade sig att ställa moral mot politik. Inte heller i Sydamerika sågs en reviderad socialism som en väg framåt även om en tro på revolutionens

möjlighet levde kvar i vissa läger. Vänstern vände sig till mänskliga rättigheter som ideologiskt ramverk. Liksom i fallet med dissidenterna i Östeuropa, uppstod kontakter med Amnesty International. Och såsom i Sovjetunionen framstår mänskliga rättigheter som ett *lingua franca* som olika röster kan sluta upp bakom. Kristna återfanns på båda sidor i denna kamp. Men att kristna röster återfanns på oppositionens sida bland dem som med hänvisning till mänskliga rättigheter påtalade att politiken har moraliska gränser, ser Moyn som betydelsefullt, givet att diktaturerna ofta sökte stöd i katolicismen.

I alla dessa situationer i väst och i öst nämner Moyn den roll som religionen har, som att den politiska katolicismen är viktig i det som sker i Polen och Tjeckoslovakien under dessa år. Han understryker dock att kristendomen inte spelar samma roll som tidigare när det gäller att definiera mänskliga rättigheter. Det är istället det faktum att vokabulären omfattas av en sekulär vänsterinriktad publik som ett alternativ till andra utopier som bidrar till framgången nu. Moyn redogör för hur en rad intellektuella förgrundsgestalter omformulerar sin förståelse av politiskt motstånd. Moralisk utopism ersätter politisk utopism och visioner som kräver grundläggande förändringar till och med i form av revolution och våld.

Det är på grund av dessa skeenden som Moyn understryker att historieskrivning inte får fokusera enbart på staters agerande på hemmaplan eller på internationell diplomati och arbetet med att utveckla det internationella ramverket för fred och rättvisa. Skall vi förstå varför mänskliga rättigheter har uppnått den ställning de har idag måste blicken flyttas annanstans. ”After all, it was the collapse of authority of Cold War frameworks, ending the absorption of many citizens in the official ideologies of its contenders and detaching some ordinary people from official justifications of power, that made the concept human rights meaningful.”¹⁹

Moyn koncentrerar sig dock snarast på ”politiska” utopier, såsom kommunismen, och att de förlorar i anseende genom det sätt på vilka de i praktiken misslyckas att skapa ett bättre samhälle. Jag hade önskat mig att Moyn hade förankrat sina reflektioner i observationer om det som sker i det världemäs-

signa landskapet under denna tid på ett mer mångfasetterat sätt än han nu gör. Moraluppfattningarna i västerländska samhällen, som är den del av världen som han närmast studerar när det gäller 1970-talet, präglas av ett tydligare relativistiskt drag. Tron på auktoriteter minskar i värdemässiga frågor. Vilken betydelse hade detta för människorättsvokabulärens framgång exempelvis bland unga människor?

AVSLUTANDE REFLEKTIONER

I det sista huvudkapitlet reflekterar Moyn över dagens situation, där talet om mänskliga rättigheter kopplas samman mycket tätt med folkrättsliga formuleringar och de olika folkrättsliga institutionernas och dokumentens syfte och arbete. Idag tänks folkrätten vara till för att skydda individers mänskliga rättigheter snarare än att primärt reglera staters samröre med varandra. Det är något nytt. För att tydliggöra den förändring som har ägt rum utgår Moyn från en beskrivning av folkrättsjuristers självbild då och nu och bland annat deras förståelse av principen om suveränitet.²⁰

Men samtidigt är folkrätten också fortsättningsvis i hög grad statscentrerad, beroende av staters samtycke och av deras medverkan för att fungera effektivt. Så är fallet trots en större fokus på individen via exempelvis internationell straffrätt, människorättsjuridik, och trots alla de andra aktörer, såsom multinationella företag och hedgefonder, som idag kan tyckas vara de starka krafterna på den internationella arenan och vilkas ansvarstagande det internationella samfundet försöker formulera en förståelse av och ”handskas med”. Moyns beskrivning av den variation av ståndpunkter som folkrättare intar bekräftar också denna fortsatta fokus på stater och suveränitet.

När ett internationellt människorättsorgan tar ställning till om en juridisk mänsklig rättighet har kränkts, så handlar det dessutom fortsättningsvis primärt om rättigheter som åberopas av individer mot den egna staten eller den stat inom vars jurisdiktion man befinner sig, stater som har förbundit sig att implementera dessa rättigheter men som rätten också ger ett visst utrymme att själva tolka dessa rättigheter i den specifika kontext som staten ifråga utgör. Så även om mänskliga rättigheter kom-

mer med ett universalistiskt moraliskt anspråk som inte gör stopp vid nationsgränsen, så skapas en förståelse av den juridiska dimensionen av begreppet mänskliga rättigheter i det sammanhang som staten representerar. Människorättsorganet tar ställning till om statens spelrum har överskridits.

Den specifika kombination av moral och rätt som mänskliga rättigheter förkroppsligar må i hög grad vara av ett nyare datum, såsom Moyn noterar,²¹ liksom talets globala spridning och status idag. Han understryker till exempel skillnaderna mellan tidigare kosmopolitiskt och humanitärt tänkande och filantropi och det nya idag som är det sätt på vilket detta slags känslor (sentiments) begreppsliggörs och tar sig uttryck i rättighetsvokabulär. Men jag uppfattar att han tidvis tonar ner den juridiska sidan (och medföljande statscentrering) av dagens människorättsdiskurs som jag här nämner för att istället blåsa upp kontrasten mellan tidigare epokers rättighetstänkande och politik och den slags situation vi lever i idag.

Avslutningsvis är Moyns tanke också att mänskliga rättigheter under de senaste 30 åren har gått från att vara ”moral” till att bli ”politik”. Det var draget av neutralitet som var de mänskliga rättigheternas främsta tillgång på 1970-talet. De ansågs stå bortom den politik som hade lamslagit världen under de senaste decennierna. Det här förklarar varför de slår igenom, de fyller ett syfte just i den situationen. Men

18 Här är det nog viktigt att hålla i minnet skillnaden mellan ”the political” och ”politics”, även om Moyn inte själv tar upp denna distinktion. Se de Vries (2006) för ett exempel på hur denna distinktion kan tas upp i en redogörelse för religionens samverkan med ”the political (i.e. its very concepts and its conceptual analogies, such as sovereignty, democracy, etc.), as well as with politics (i.e., in its juridical, administrative or policy-oriented, national, and international aspects)”. De Vries 2006, 1.

19 Moyn 2010, 149.

20 För en överblick över diskussionen idag, se också Koskenniemi (2011, 63–64), som även nämner hur den doktrin som under de senaste åren har varit på tapeten i folkrätten, ett ”ansvar att skydda”, eller på engelska ”responsibility to protect”, kan förstås som ett sätt att omtolka suveränitetsbegreppet i termer av skydd av befolkningen.

21 För ett försök att skapa en förståelse av den moraliska respektive juridiska sidan av människorättsbegreppet, se Slotte 2005.

som Moyn konstaterar, när man sedermera utvecklar konkreta handlingsprogram med grund i dessa rättigheter går ”politiska” ställningstaganden inte att undvika. Rättigheterna måste helt enkelt fånga upp de strävanden efter en bättre värld och tackla de problem som tidigare utopier också har handlat om.

Moyn menar att det är viktigt att vara uppmärksam på de historiska rötterna i 1970-talet för att förstå de problem och tolkningskonflikter som mänskliga rättigheter kämpar med idag då de måste fyllas med innehåll. Hade de istället varit ett resultat av revolution, till exempel, så vore fallet annorlunda. Då hade de haft ett innehåll genom detta sammanhang. Som det nu är, tvingas de istället bli bärare av alla slags anspråk just eftersom de till sin karaktär, enligt Moyn, är en slags öppen moralisk utopi.

Man kan likväl fråga sig om mänskliga rättigheter någonsin har varit en ”minimalist utopia of antipolitics” (och i så fall i vilken mening), eller ens kan vara det givet att mänsklig varseblivning alltid äger rum mot bakgrund av andra föreställningar som man redan omfattar. Av Moyns argumentation får man dessutom intrycket att han själv ibland sätter ett likhetstecken mellan ”öppen” och ”minimalistisk”. Dessa är inte självklart samma sak, så han hade tjänat på att tydligare förklara sambandet här. Innehållsligt verkar han med minimalistiskt mena att politiska och medborgerliga rättigheter står på agendan snarare än sociala och ekonomiska sådana.²² Han talar i ett skede om ”minimirestriktioner på en ansvarfull politik”.

Men om så är fallet måste man fråga sig i vilken mening innehållet är ”öppet”. Moyn säger dessutom i ett skede på ett dunkelt sätt att: ”If human rights call to mind a few core values that demand protection [och här tänker han på det jag nämnde just ovanför], they cannot be all things to all people. Put another way, the last utopia cannot be a moral one.”²³ Frågan är vad han förstår med att något är moraliskt?

Övertygar Moyns sätt att ta sig an historieskrivning om mänskliga rättigheter? Svaret är nog att det delvis gör det. Det finns som sagt punkter där man önskade att han ännu mer skulle argumentera för sin sak, som när han redogör för förändringarna på det moraliska fältet på 1970-talet. Ibland verkar han

också drar saker till sin spets för att påtala diskontinuitet i tänkandet – på ett liknande vis som han menar att de som vill understryka kontinuitet gör detta.

För att ta ett exempel, Moyn tar upp John Rawls som en tänkare i vars efterföljd filosofer från 1970-talet framåt fusionerar föreställningar om mänskliga rättigheter med modernt naturrättsligt tankegods. Han anser att teoretiker snarast som förut fortsätter att tala om samma medborgerliga rättigheter, rättigheter som begreppsliggörs inom staten, och helt enkelt inkorporerar termen mänskliga rättigheter i sin diskussion. (Även om han menar att följande generations tänkare tar upp språket som ett sätt att tala om global rättvisa.) Moyn menar att detta slags kopplingar fördunklar det nya som sker på 1970-talet och talets politiska implikationer.

Att vi idag har att göra med ett nytt språk för att formulera kosmopolitiska tankegångar om global rättvisa är kanske fallet. Men, vad säger att en användning av terminologin är riktigare än en annan, och att de filosofer som Moyn kritiserar gör fel i att använda termen mänskliga rättigheter för att lyfta fram de rättsanspråk och rättvisefrågor såsom de gör och därigenom göra gällande en slags kontinuitet – om termen mänskliga rättigheter nu en gång är så öppen som Moyn påstår. Detta är naturligtvis beroende av vems position teoretikerna anser sig redogöra för och om de gör rättvisa åt de rösterna. Likväl upplever jag i dylika situationer Moyns grepp som i hög grad normativt snarare än att han skulle bejaka öppenheten i användningen av vokabulären.

Men så är Moyns syfte att lyfta fram brytningar och diskontinuitet snarare än kontinuitet. Och som helhet är Moyns bok läsvärd och ger ett välkommet bidrag till historieskrivning om mänskliga rättigheter.

22 När dagens människorättsarbete inkluderar sociala och ekonomiska rättigheter på agendan menar Moyn att vi (igen) har att göra med en slags ”maximalistisk” utopi, som till omfånget liknar de utopier som kollapsade på 1970-talet, och vilkas kollaps utgjorde själva språngbrädan för de mänskliga rättigheterna från början.

23 Moyn 2010, 227.

LITTERATUR

ASFARI, REZA

- 2007 "On Historiography of Human Rights: Reflections on Paul Gordon Lauren's *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*". *Human Rights Quarterly* 29, 1–67.

CLARK, ELISABETH A.

- 2004 *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

HOFFMANN, STEFAN-LUDWIG

- 2010 "Introduction". *Human Rights in the Twentieth Century*. Ed. Stefan-Ludwig Hoffmann. Cambridge: Cambridge University Press, 1–26.

IRIYE, AKIRA, GOEDDE, PETRA & HITCHCOCK, WILLIAM I. (EDS.)

- 2012 *The Human Rights Revolution: An International History*. New York: Oxford University Press.

ISHAY, MICHELINE R.

- 2004 *The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era*. Berkeley: University of California Press.

KLABBERS, JAN

- 2006 "The Right to be Taken Seriously: Self-Determination in International Law". *Human Rights Quarterly* 28, 186–206.

KOSKENNIEMI, MARTTI

- 2005 *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. Reissue with new epilogue. Cambridge: Cambridge University Press.

- 2011 "What Use for Sovereignty Today?" *Asian Journal of International Law* 1, 61–70.

LAUREN, PAUL GORDON

- 2008 *The Evolution of International Human Rights: Visions Seen*. 2nd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

MORSINK, JOHANNES

- 1999 *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- 2009 *Inherent Human Rights: Philosophical Roots of the Universal Declaration*. Pennsylvania Studies in Human Rights. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

MOYN, SAMUEL

- 2010 *The Last Utopia: Human Rights in History*. Cam-

bridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

SELLARS, KIRSTIN

- 2002 *The Rise and Rise of Human Rights*. Stroud: Sutton.

SLOTTE, PAMELA

- 2005 *Mänskliga rättigheter, moral och religion: Om de mänskliga rättigheterna som moraliskt och juridiskt begrepp i en pluralistisk värld*. Åbo: Åbo Akademis förlag [Diss].

VRIES, HENT DE

- 2006 "Introduction: Before, Around, and Beyond the Theologico-Political". *Political Theologies: Public Religions in a Post-Secular World*. Eds. Hent de Vries & Lawrence E. Sullivan. New York: Fordham University Press, 1–88.